

B E L L E T E N

Cilt : LV

Nisan 1991

Sayı : 212

ESKİ BABİL DEVRİNDE TİMAR VE DEVLET ARAZİSİNİN
TAHSİSİ HAKKINDA BAZI GÖRÜŞLER

Doç. Dr. CAHİT GÜNBAŦTI

Ele geçmiş pek çok mukavele ve *Hammurabi* kanununda yer almış, şahsî malların korunması hakkındaki çeşitli hükümler, Eski Babil devrinde özel mülkiyet sınırının önceki devirlere nisbetle oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Böyle olmakla beraber, gerek kanunun timarla ilgili mad-
deleri, gerekse *Larsa* arşivinde bulunmuş bir grup idarî mektup¹, ülkenin işlenebilir topraklarının büyük bir kısmının devlete it olduğunu düşündürmektedir.

Yukarıdaki kayıtlara göre, saray, arazisini, mülkiyet hakkını elinde tutmak şartı ile, bazı isimler altında birtakım sivil veya resmî kimselere ya bir hizmet veya kira karşılığı devretmekte idi. Bu durum Eski Babil toprak rejiminin esasını teşkil etmektedir.

Bazı mektuplarda, bir tarlanın tahsisi hakkındaki kral emrinde, *ana pi isihitişunu eqlam arhiş aplaşunuti*² "(Ellerindeki) tahsis belgelerine göre tarlayı

¹ çoėu *Hammurabi* ve onun yüksek dereceli bir memuru olan *Awil-Ninurta* tarafından *Larsa* yöneticilerinden *Šamař-ħazir'e* yazılmış ve pek çoėu devlet arazisinin şahıslara tahsisi hakkındaki bu mektuplar konumuz bakımından son derece kıymetli belgelerdir.

F. Thureau-Dangin bunların 77 sinin kopyesini TCL 7 (1924) de; transkripsiyon ve tercümesini ise RA 21/1-2 (1924) s. 7-58 de neşretmiştir. Bir mektubu da RA 21/3 (1924), s. 147 de işlemiştir. Diğer 87 mektup kopye, transkripsiyon ve tercüme olarak G.R.Driver tarafından OECT 3 (1924) de yayınlanmıştır.

Bu mektupların tamamını daha sonra F.R.Kraus, AbB 4 (1968) de transkripsiyon ve tercüme hlinde yeniden neşretmiştir.

² çok kullanılan anlamı "cevap vermek" olan *apalu* fiili, bu ve benzeri yerlerde "bir kimseye hakkını verip, onu hoşnut etmek" karşılığında kullanılmaktadır. Bk. CAD A/2, s. 160.

derhal onlara veriniz.” cümlesi geçmektedir. Buradan da bu tahsis işinin *isihtum*³ denilen bir belge ile yapıldığını öğrenmekteyiz.

Bilindiği üzere, bir çeşit timar veya zeamet anlamında kabul edilmiş olan *ilkum* tâbiri ile ilk defa Eski Babil devrinde karşılaşırız⁴. Her halde, fetihler sonucu ülke sınırlarının çok genişlemesi, nüfusun artması ve en mühimi, merkezî güçlü bir idarenin kurulması gibi idarî, sosyal, ekonomik ve aynı zamanda askerî mecburiyetlerin bir gereği olarak; İslâmiyetin başlangıcından itibaren Arap devletlerinde ve Selçuklu devrinde yaygın olarak uygulanmış olan, bir kısım toprakların bazı kimselere tahsisi anlamına gelen ikta ve esasını asker besleme mükellefiyetinin teşkil ettiği, Osmanlılar’daki dirlik (timar) müesseselerinin⁵ prototipi sayabileceğimiz böyle bir sistem geliştirilmiş olmalıdır⁶.

Ilkum lügatlerde ve başlıca eserlerde⁷ “yüksek bir makam tarafından kendisine arazi verilen bir kimsenin, makama sunacağı hizmet; vereceği mahsul veya para yükümlülüğü (*kasap ilkim*⁸), yâni hizmet yerine alınan vergi olarak tanımlanmıştır.

³ *esêhu* “tahsis etmek” kökünden teşkil edilmiş olan *isihtum* için CAD I-J, s. 191 b de “certificate of assignment (referring to fields, only in OB letters of Hammurabi to Šamaš-ḥasir)”; AHW, s. 387 b de ise, “Zuweisung” karşılıkları verilmektedir.

⁴ Bildiğimiz kadarı ile, Eski Babil öncesi devirlerde açıkça timar konusunun işlendiği her hangi bir belge yoktur. A.Falkenstein III. Ur devrinden kalmış bir “Sammelurkunde” (TCL 5, 6047) nin başlangıç kısmında yer alan iki meseleyi bir timar çerçevesinde ele alarak, dâva konusu edilen emlak ve bunların işletilmesinin, bir timar mülkü (Lehengut) ve timar mükellefiyeti (Lehengdienst) ile ilgili olduğunu söylemektedir (NG 1, s. 141; NG 2, s. 384).

Bu metin III. Ur’da sarayın şahıslara tarla tahsisinde bulunduğunu açıklamaktadır. Fakat bunun timar özelliği taşıyan bir tahsis olduğu şüphelidir.

⁵ Bk. H.Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması (1978), s. 85-114; İslâm Ansiklopedisi 5/2, s.949 vd. ve 12/1, s. 286 vd.

⁶ Hitit Kanununun 39-41. maddelerindeki (J.Friedrich, HG, s. 28-29) sınırlı bilgi ve bunlardan son ikisinde geçen “*ilki* “timar sâhibi” sözü Hititler’de de benzer bir kurumun varlığını göstermektedir.

Yine, Eski Babil devletinin yıkılmasından sonra Babil ülkesine hâkim olan Kasitler zamanında gelişmiş bir derebeylik düzeninin kurulduğu bilinmektedir. Bk. K.Balkan, DTCFD 2/1 (1943), s. 45 vd.

⁷ Bk. F.Thureau-Dangin, RA 21/1-2 (1924), s. 3; G.R.Driver-J.C.Miles, BL 1 (1952), s. 112; C.J.Gadd, CAH 2/5 (1965), s. 12.

⁸ Bu deyimın geçtiği bazı metinler J.Kohler-A.Ungnad, HG 3 (1909), no. 763-770 de işlenmiştir. Tâbir “Silber der Lehnsstellung” olarak tercüme edilmiştir.

Hammurabi kanununun ilgili maddelerinden anlaşıldığına göre, *ilkum* hem tahsis edilen tarla, bahçe veya ev gibi bir taşınmaz malı, hem de bu emlakê karşılık yapılan hizmeti ifade etmek için kullanılıyordu. Zira 27-31, 40. maddelerde *ilkum*'u teşkil eden tarla, bahçe ve ev sayıldıktan sonra, timar sorumluluğu da *ilkum* ile ifade edilmiştir. Bir hizmetin söz konusu olmadığı 38. maddede ise, *ina eqlim kirim û bitim ša ilkišu ana aššatišu û mār-tišu ul isāṭtar* "Onun timarı olan tarla, bahçe ve evden karısına ve kızına yazamaz (veremez)." denilerek, tarla, bahçe ve ev bir timarın unsurları olarak belirtilmektedir.

Hammurabi kanununun 26-32 ve 36-41. maddeleri timarların kimlere, hangi şartlarla verildiğini ve timar sâhiplerinin hak ve görevlerini açıklamaktadır. G.R.Driver-J.C.Miles⁹ tarafından ayrıntılı olarak işlenmiş bu maddeleri, bazı mektuplardan¹⁰ edindiğimiz bilgileri de değerlendirerek, yer yer yeni yorumlarla bir kere daha ele alıyoruz.

27. madde, kanunda isimleri en fazla geçen timar sâhipleri olan bir *rē-dūm* "asker" veya *bā'irum* "balıkçı" un kralın ordusundaki görevleri sırasında (düşmana) esir düşmeleri hâlinde, timarlarını teşkil eden tarla ve bahçenin başka birisine verilmesi; esirlerin kurtularak geri dönmeleri durumunda ise, tarla ve bahçenin tekrar kendilerine verilerek, timar hizmetini yapmaya devam etmeleri hakkındadır. 28 ve 29. maddelerde bu görevlilerin aynı sebep yüzünden timarlarından ayrı kalmaları bir daha söz konusu edilmektedir. Ancak burada, asker veya balıkçının timar hizmetini yürütecek yaşta oğlu varsa, tarla ve bahçenin ona; eğer çocuğun yaşı hizmeti yürütmek için küçükse, tarla ve bahçenin 1/3 ünün annesine verileceği hükmü yer almaktadır. Bu kararın aksine, 27. maddede timarın başka bir şahsa verilmesinin sebebini, orada erkek çocukları bulunmayan görevlilerin söz konusu edilmiş olduğu ihtimaline bağlıyoruz.

Kanunda, timar sâhibinin ölmesi hâlinde timarın aile efradına geçeceği şeklinde açık bir hüküm yer almamaktadır. Ancak, 28 ve 29. maddeler böyle bir intiba uyandırmaktadır. TCL 7, no. 24 mektubu, muhtemelen, miras olarak kalmış bir timarla ilgilidir. Mektubu yazanlar *Hammurabi*'ye, babalarının 6 *būr*'luk¹¹ tarlasından *Šamas-ḥazir*'in kendilerini uzaklaştırdığı-

⁹ BL 1 (1952), s. 111 vd.

¹⁰ G.R.Driver-J.C.Miles'in da işaret ettiği idari mektupların bir çoğu, daha önce É.Cuq tarafından ÉDB (1929), s. 150-160 da yorumlanmıştır.

¹¹ *būr* (Ak. *būru*) yaklaşık 64800 m² lik bir alan ölçüsüdür. Bk. AHW, s. 141 b.

nı bildirmektedirler. Bu şikâyetle ilgili olarak verdiği emirde *Hammurabi* şöyle demektedir:

(15) *wa-ar-ka-tam pu-ur-sa-ma* (16) *šum-ma bür. 6 iku a-ša é a-bi-šu-nu*
(17) *bür.3 iku a.ša^{am}* (18) *a-na il-ki-šu-nu* (19) *id-na-šu-nu-ši-im* (20) *šum-ma*
bür.4 iku-ma a.ša é a-bi-šu-nu (21) *bür.2 iku a.ša^{am}* (22) *id-na-šu-nu-ši-im*

“(15) Tahkik ediniz, (16) eğer babalarının mülkü¹² (olan) tarla 6 *bür* ise, (17-19) 3 *bür* tarlayı onların timarı olarak (geri) veriniz. (20) Eğer babalarının mülkü (olan) tarla 4 *bür* ise, (21-22) 2 *bür* tarlayı onlara veriniz.”

Kralın bu emrinden, timar sâhibinin ölümünden sonra, timarın ancak yansının evlâtların tassarrufuna bırakıldığı hükmü çıkarılabilir.

30. madde bir *rêdûm* veya *bâ'irum*'un timarını terketmesi ve bir başkasının bu timarı ele geçirmesi hakkındadır. Driver-Miles'a (BL I, s. 119) göre, bu işlem saraya rağmen yapılmış bir uygulama olmayıp, sarayın bilgisi içinde, timarı diğer bir kimsenin üzerine alması şeklinde anlaşılmalıdır. Bir timarı bu şekilde sâhiplenen kişi hizmeti üç yıl süre ile yürütürse, asıl timar sâhibi geri dönse bile, timar kendisinde kalmaktadır. Burada eski timar sâhibinin ailesi hakkında bir şey söylenmemektedir. Belki de geçerli bir mazeret dışında timarından uzaklaşan bir kimsenin ailesine 28-29. maddelerde belirtilen imtiyaz tanınmamakta idi.

Mad. 30'un devamı olarak 31. maddede ise, eski timar sâhibinin bir yıl içinde dönmesi durumunda; *eqlšu kirâšu û bîssu innaddiššumma šuma ilikšu illak*¹³ tarlası, bahçesi ve evi ona verilecek ve o, timar hizmetini yürütecek.” denilmektedir.

32. maddeye göre, kralın seferinde iken esir düşen bir *rêdûm* veya *bâ'irum* bir tüccar tarafından fidye ödenerek kurtarılsa, tüccar fidyelerini kendisi ödemelidir. Eğer ödeme gücü yoksa, fidyeyi şehrin tapınağı veya saray ödemek durumundadır. Burada, *eqlšu kirâšu û bîssu ana iplerîšu ul innaddin* “tarlası, bahçesi veya evi onun kurtarılması için verilmeyecektir.” hükmü yer almaktadır. Bu hüküm Driver-Miles tarafından, adı geçen görevlilerin, fidyelerini timarları dışında sâhip oldukları başka bir maldan ödeyecekleri biçiminde yorumlanmaktadır (BL I, s. 119).

¹² *bitum* “ev” kelimesinin geniş anlamda “mal, mülk” karşılığında kullanıldığı hakkında bk. CAD B, s. 295 a.

¹³ *ilkam alâkum* “timar hizmetini yürütmek” Bk. AHw, s. 371 b.

Kanunun iki maddesinde, timar sâhiplerinin ayrıca özel mülklerinin bulunduğuna işaret edilmektedir:

26. maddede, kralın seferine katılması emredilen bir *rêdûm* veya *bâ'irum*'un sefere gitmeyip, yerlerine bir bedel yollamaları hâlinde öldürülecekleri söylendikten sonra; *munaggiršu bîssu itabbal* "Onu (bedeli) ihbar eden onun malını-mülkünü yüklenecek (alacaktır)." denilmektedir. Burada bedeli ihbar eden kimseye geçen mülk her halde timar sâhiplerinin kendi malları olmalıdır. 38 in devamı olarak 39. maddede de bir *rêdûm*, *bâ'irum* veya kanuna göre, kendisine timar mülkü verilen üçüncü kimse olan *nâši-biltim* için: *ina eqlim kirîm û bîtim ša išammuma irâššu ana aššatišu û mârîšu išaštar û ana ehiltîšu inaddin* "Satın alarak sâhip olduğu tarla, bahçe ve evden karısına ve kızına yazacak veya borcuna karşılık verecektir." cümlesi de konuya açıklık kazandırmaktadır.

36. maddede bir *rêdûm*, *bâ'irum* ve *nâši-biltim*'in timarlarını satamayacakları; 38. maddede ise, timarlarının hiç bir kısmını karılarına veya kızlarına bırakamayacakları ve borçlarına karşılık başkasına devredemeyecekleri hükümleri bulunmaktadır. Eğer birisi bunlara âit bir timarı satın alırsa, satış geçersiz sayılmakta ve alıcıya parası iade edilmeden, timar, satana geri verilmektedir (mad. 37). Bir timarı değişme yoluyla sâhiplenen bir kimse de, yine timarı ve üste ek bir ödeme yapmış ise, ödediği parayı kaybetmektedir (mad. 41).

40. maddede farklı bir uygulama ile karşılaşılır. Burada *naditum* "rahibe", *tamkârum* "tüccar" ve "diğer bir timar sâhibi" olarak tanımlanan *ilkum ahum*¹⁴ için; *eqešû kirâšû û bîssu ana kaspim inaddin šajâmânûm ilik eq-lim kirîm û bîtim ša išammu illak* "Tarlasını, bahçesini ve evini satacak (satabilir); satın alan, satın aldığı tarlanın, bahçenin ve evin timar sorumluluğunu yüklenecek." denilmektedir. Diğer timar sâhipleri için timarlarını satamama yasağı konduğu halde, yukarıda isimleri geçenlere tanınan timarlarını satabilme imtiyazının, timarlar arasındaki, bilemediğimiz birtakım farklılıklarla mı, yoksa yapılan hizmetlerle mi ilgili olduğu konusunda kanda bir açıklık yoktur.

Bir kaç mektuptan, şahıslara tahsis edilmiş - her halde timar özelliği taşımayan - tarlaların da kral emrine rağmen satıldığını öğreniyoruz. Bunlardan birisi olan TCL 7, no.56 da şöyle denilmektedir:

¹⁴ AHw, s. 371 b.

(5) *aš-šum bür iku a.šā^{lm}* (6) *ša Gi-mil-lum kù.dím* (7) *ša a.gâr še-eh-~~he~~-er-tim x x ša ba-ab iš-ka-zu* (8) *ša^{md} Utu-ki-ma-i-lí-ia i-ša-mu* (9) *ši-im-da-at šar-ri-im* (10) *ki-ma ti-du-ú-ma* (11) *a.šā^{lum} ši-ma-tum tu-ur-ra*

“(5-8) *Šamaš-kima-ilija*’nın satın aldığı, kuyumcu *Gimillum*’un *šeḫertum* ovasında *iškazu* kapısındaki bir *bür* tarlası hakkında: (9-10) Bildiğin üzere, bu kralın tâlimatıdır: (11) ‘Satın alınmış tarla (satıcıya) geri verilecektir.’”

TCL 7, no. 57 deki mektupta da benzer bir konu dile getirilmektedir:

(5) *aš-šum a.šā^m Šum-ma-dingir* (6) *ša^m Ra-bi-^dKA.DI* (7) *ša-ab-tu* (8) *a.šā^{lam} a-na kù.babbar i-ša-am* (9) *ù i-na pi-il-ka-at^m A-pil-dingir* (10) *a-na a.šā šuku-šu iš-tù-ru* (11) *ki-ma un-ne-du-uk-ki* (12) *ta-am-ma-ru* (13) *a.šā ša-a-ti a-na Ra-bi-^dKA.DI-ma* (14) *i-di-in*

“(5-7) *Rabi-Sataran*’ın tasarrufunda bulunan *Šumma-ilum*’un tarlası hakkında: (8) Tarlayı (*Šumma-ilum*) gümüş karşılığı satın almıştı. (9-10) Ve (o tarlayı) *Apil-ilim*’in tasarruf bölgesindeki *eqil kurummatim*’ine¹⁵ kaydetmişlerdi. (11-12) Mektubumu okuyunca, (13-14) o tarlayı *Rabi-Sataran*’a (geri) ver.”

Kanun hükmüne ve kralın emrine rağmen, tasarrufunda bulunan timar veya farklı adlar altında, saray tarafından tahsis edilmiş bir mülkü satan yahut da değiştiren bir kimsenin cezalandırılmadığı gibi, üstelik timarının geri verilmesi; buna karşılık, böyle bir mülkü satın alanın cezalandırılmakta olması dikkati çekmektedir. Driver-Miles’in naklettiğine göre, P. Koschaker bu hususu, “mübadele yasağı sadece, sâhibinden alınan timar karşılığında verilen arazinin değersiz olması durumunda geçerlidir.” şeklinde yorumlamaktadır¹⁶. Driver-Miles’a göre¹⁷ ise, satış ve mübadele yasağı ile, timar sâhipleri borçlu oldukları kimselere karşı korunarak, onların muhtaç bir duruma düşürülmeleri önlenmeye çalışılmış; diğer taraftan, kralın bizzat seçmediği kişilerin timar sâhibi olmalarının önüne geçilmiştir. Fakat burada, bir timarı satın alma veya değişme suretiyle ele geçiren birisinin, bu alış-veriş sonucunda parasını kaybetme riskini niçin göze aldığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Biz, timar sâhiplerinin bir ölçüde korunup kollanmalarını, bu kimselerin yapmakla yükümlü oldukları hizmetlerle ilişkili görüyor ve bir timarı elde etmenin, bir imtiyaz olduğu kadar, ağır bir sorumluluğu da bulunduğunu düşünüyoruz.

¹⁵ *eqil kurummatim* “yiyecek tarlası” hakkında bk. s. 10.

¹⁶ BL 1, s. 125.

¹⁷ BL 1, s. 123, 126.

Hammurabi kanununda timarların bizzat timar sâhibi tarafından üçüncü bir kişiye kiralandığına dâir bir hüküm yoktur. Fakat TCL 1, no. 40¹⁸ daki mektupta, görev yaptıkları timarı ihmal etmekle suçlanan iki kardeş için timar sâhibinin, *kâta û aḫuka ilki tuḫalliḡāma û ašarış tattašbā* “Sen ve kardeşin timarımı mahvettiniz, fakat (hâlâ) orada oturuyorsunuz.” ifâdesi, timar sâhiplerinin timarlarının işletilmesini bir başkasına bırakabildiklerinin bir işaretidir.

Aynı mektubun devamında şunlar yazılıdır:

(13) *aš-šum a.šā û kirīḡ*, (14) *ša mAn-ḡa-bīl ša ma-aḡ-ri-ka* (15) *a.šā û kirīḡ a-na E-tel-pī-dNa-bi-um* (16) *i-dī-in* (17) *E-tel-pī-dNa-bi-um ku-ul-li-im* (18) *a.šā û kirīḡ ša mAn-ḡa-bīl* (19) *mE-tel-pī-dNa-bium i-ka-al*¹⁹

“(13-14) Sende olan (senin işlettiğin) *Anum-ḡabil*’in tarla ve bahçesine gelince: (15-16) Tarla ve bahçeyi *Etel-pī-Nabium*’a ver. (17) (Tarlayı) *Etel-pī-Nabium*’a göster. (18-19) *Anum-ḡabil*’in tarla ve bahçesinin intifâ hakkında *Etel-pī-Nabium* sâhip olacak.”

Burada, eskiden başkasının (*Anum-ḡabil*’in) olan ve hâlen hizmeti, her halde timardan uzaklaştırılan kimsenin yürüttüğü tarla ve bahçenin diğer bir şahsa (*Etel-pī-Nabium*’a) verilmesi istenmektedir. Anlaşıldığına göre, bu tarla ve bahçe, iki kardeşin uzaklaştırıldığı timar dışında, aynı kişinin sâhip olduğu ikinci bir timar idi.

Bir kişinin birden fazla timara sâhip olabildiğini TCL 1, no.38, 4-6 da geçen, *2 ilkika mannum illak 2 ilkika nadū* “Senin iki timarını kim işletiyor? Senin iki timarın(a) âit arazi) sürülmemiştir.” ifâdesinden de anlıyoruz.

Hammurabi kanununda devletin arazi verdiği kimseler olarak, yalnız yukarıda isimleri geçen timar sâhipleri ve *ilkum* “timar” sistemi ile ilgili hükümler yer almaktadır. Halbuki ilgili mektuplardan, saray arazisinin *ilkum* dışında, *eḡil kurummatim* “yiyecek tarlası” ve *eḡil biltim* “kiraya verilmiş tarla” gibi tâbirler altında veya çoğu kere veriliş biçimi belirtilmeden, zamanın hemen bütün meslek sâhiplerine tahsis edildiğini de öğreniyoruz.

¹⁸ Bu mektubun transkripsiyon ve tercümesi A. Ungnad, BB (1914), no. 186 da bulunmaktadır.

¹⁹ *eḡlam û kirām akālum* “tarlayı ve bahçeyi yemek” yâni “tarla ve bahçeden faydalanma hakkına sâhip olmak”. Bk. CAD A/1, s. 252 b.

Bazı müellifler,²⁰ bu farklı tahsis şekillerine rağmen, dağıtılan her tarlayı bir timar mülkü (fief) olarak kabul etmektedirler. Fakat anlaşıldığına göre, saray iki ve belki de daha fazla gruptan kimseye, değişik şartlarla arazi vermekte idi.

Birinci grup, kanundan, çağırıldıklarında orduya katılmakla mükellef olduklarını öğrendiğimiz (mad. 26-27, 32) *rêdûm* "asker" ve *bâ'irum* "balıkçı" başta olmak üzere, sarayın diğer timar sâhipleridir. 36 ve 40. maddelerden bunlara verilen timarlar arasında da satılamayanlar ve satılabilenler olarak farklılık bulunduğuna işaret etmiştik.

İkinci grup ise, mektuplarda bahsedilen ve belki de bir kaç hasat mevsimi için kendilerine tarla verilen kiracı veya yarıcı durumundaki kimselerdi. *eqil kurummatim* "yiycek tarlası" ve *eqil biltim* "kiralanmış tarla" deyimlerinin *Hammurabi* kanununda bir kere bile geçmemesi, dağıtılan arazi veya kiracılar arasında bazı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Timarların bir başkasına hangi şartlarda ve nasıl devredildiğini *Hammurabi* kanununun ilgili maddelerinden iyi biliyoruz. Halbuki bir *eqil kurummatim* gereğinde bir emirle başka birisine verilebilmektedir. Bu konudaki bir mektupta (TCL 7, no.67) şöyle denilmektedir:

(5) *aš-šum bûr. 2 iku a.šâ A-pil-i-lî-šû x x x BA* (6) *a-wi-lum im-tu-ut* (7) *a.šâ šuku.zu a-na* ^d*Utu-ša-zi-ir* (8) *x x* ^d*En-lîl-ra-bi* (9) [*ú ma-ši-ir še.ba*] (10) [*i*]*d-na*

"(5) *Apil-ilîšû*'nun 2 *bûr* tarlası hakkında: (6) Adam öldü, (7-10) Onun yiycek tarlasını, hububat hissesini kabul eden kimse (olan) *En-lîl-rabî*'nin *Šamaš-ħazir'e* veriniz."

TCL 7, no. 14 mektusunda da, birisinin, kendisine *eqil kurummatim* olarak verilmiş bir tarlanın bir kısmını veya belki de tamamını, işlenmek üzere üçüncü bir şahsa devrettiğini görüyoruz.

Tarla tahsisi hakkındaki mektupların çoğunda, tarlanın hangi ad altında da verildiği söylenmeyip, "x *bûr* tarlayı X'e veriniz." emri yer almaktadır. Bu belirtilmese de, acaba verilen tarlalar bir *eqil kurummatim* veya *eqil biltim* midir, yoksa bu şekildeki ifâdeler ayrı bir tür tarla dağıtımına mı işaretler, buna kesin bir cevap vermek oldukça zordur. Ancak, bu şekildeki tahsislerin söz konusu edildiği bazı mektuplardan, bu tarlaların özellikleri hakkında birtakım bilgiler edinmekteyiz:

²⁰ Bk. É.Cuq, ÉBD (1928) s. 151, 159; G.R.Driver-J.C.Miles, BL 1 (1952), s. 113.

TCL 7, no. 43 den, tarladan yararlanma hakkının çocuklara geçebildiği anlaşılmaktadır. Burada, kral kendisine iletilmiş bir şikâyeti de nakleterek, şöyle demektedir:

(2') *mās.šū.gíd. [g]i[d^{mes} k]i* (3') *ša i-na ká é.gal iz-za-a[z-z]u* (4') *ki-a-am ú-lam-mi-du-nin-ni um-ma šū-nu-ma* (5') *a.šā^{hi-a}-ni ši-bi-it-ni la-bi-ra-am* (6') *ša ab-bu-ni i-ku-lu* (7') *aga.uš^{mes} ib-ta-aq-ru-ni-a-ti²¹* (8') *ki-a-am ú-lam-mi-du-nin-ni* (9') *a-na mi-nim a.šā^{hi-a-tim}* (10') *ši-bi-iz-zu-nu la-bi-ra-am* (11') *ša ab-ba-šū-nu i-ku-[lu]* (12') *ib-qú-ru-šū-nu-ti* (13') *wa-ar-ka-tam pu-ur-sa-a-ma* (14') *a.šā^m ši-bi-iz-zu-nu la-bi-ra-am* (15) *la i-ba-aq-qá-ru-šū-nu-ti*

“(2-4) Sarayın kapısında görev yapan falcılar bana şöyle bilgi verdiler: (5-7) ‘Elimizde tuttuğumuz, eskiden intifa hakkına babalarımızın sâhip bulunduğu tarlalarımız (üzerinde) askerler hak iddia ettiler.’ (8) Bana böyle bilgi sundular. (9-12) Niçin, eskiden onların sâhip oldukları, yararlanma hakkı babalarının olan tarlalar (üzerinde) hak iddia ettiler? (13) Tahkik ediniz ve (14-15) eskiden (beri) onların sâhip oldukları tarlalar (üzerinde) hak iddiasında bulunmasınlar.

Mektupların bazılarında, bir tarlanın birden fazla kişiye verildiğini öğreniyoruz. Meselâ: TCL 7, no. 6, 4-6 da tarla deniz balıkçılarına; no. 29, 7-10 da 10 *būr*⁷luk bir tarla iki kişiye; no. 30, 6-10 da onüç kişiye; no. 66, 5-8 de ise, 24 *būr* tarla kuş avcılarına tahsis edilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz no. 43 gibi, diğer bir kaç mektupdan da, tarla dağıtılan kimselerden bazılarının birer kamu görevlisi oldukları anlaşılmaktadır: TCL 7, no. 8, 17-20 de tarlanın sarayın kapısında görevlendirilmiş çiftçilerin oğullarına; no. 54, 10-11 de ise sarayın yapı ustasına verilmesi emirleri yer almaktadır.

Kendilerine *eqil kurummatim* “yiyecek tarlası” verilen kimselerin sarayla bir ilgilerinin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fakat biz, veriliş şekli belirtilmemiş tarlaların da birer *eqil kurummatim* olduğunu düşünüyoruz. *Ur* şehrinin üç tüccar yöneticisine birer *būr* tarla verilmesi için yazılmış olan TCL 7, no. 2 deki mektup, bu konuya bir ölçüde açıklık getirmektedir. Burada (birer *būr* tarlayı) *qadum eqil kurummatišunu labirtim idiššunušim* “onların eskiden sâhip oldukları yiyecek tarlaları ile birlikte onlara ver.” ifâdesi geçmektedir. Mektupta tahsisi istenen tarlalar her halde, adı geçenlerin *eqil kurummatim*’lerine ilâveten verilmekte idi.

²¹ *b/paqārum* “mülkiyet iddiasında butunmak” anlamı için bk. AHw, s. 104 b.

Anladığımızı göre, *eqil kurummatim* tahsis edilen kişiler saray veya ona bağlı kuruluşlarda çalışan çeşitli zanaat erbabı olup, bunlara, yaptıkları hizmet karşılığında, bir çeşit ücret olarak bir parça arazi, yâni *eqil kurummatim* veriliyordu. Geçimlerini sağlamak için, bu araziyi işlemek zorunda olan bu kimseler, tarlalarını almakta bazan çeşitli güçlüklerle karşılaşılıyor olmalı ki, krala çeşitli şikâyetlerde bulunmaktadır. Bir çok mektubun konusu bu şikâyetlerle ilgilidir. Bunlardan bir kaç örneği aşağıda sunuyoruz:

TCL 7, no. 14 de, *Ḫammurabi* kendisine yapılmış bir şikâyeti *Šamaš-ḫazir'e* şöyle nakletmektedir:

(4) ^mÉ-a-ki-ma-i-lí-ia nar (5) ki-a-am ú-lam-mi-da-an-ni (6) um-ma šu-ú-ma (7) i-na a.šā šuku šā be-lí i-di-nam (8) búr.2 iku a.šā^m ^dNa-bi-um-ma-lík (9) x x UD.UNU^k (10) i-ri-iš-ma (11) še-am [m]i-[k]i-[i]š a.šā-ia (12) [il-qi]-ma ú-ul id-di-nam

“(4-6) Şarkıcı *Ea-kima-ilíia* beni şöyle haberdar etti (ve) o şöyle söyledi: (7) ‘Beyimin bana yiyecek tarlası (olarak) verdiği tarladan, (8-10) 2 *búr* tarlamı (2 *búr*luk kısmı) *Larsa* *Nabium-malik* ekti, fakat (11-12) tarlamin hububat [h]is[s]es[i]ni aldı ve bana vermedi.’”

Mektubun devamında kral, şikâyetçinin hakkının verilmesini emretmektedir.

TCL 7, no. 7 de yazılanlara göre, kendilerine tarla tahsis edilmiş iki kişi, ellerindeki belgeye rağmen tarlalarını alamamış olacaklar ki, *Ḫammurabi Šamaš-ḫazir'e* şu emri vermektedir:

(8) a-na ka dub i-is-iḫ-tim (9) ša ma-aḫ-ri-ia (10) uk-ti-in-nu (11) a.šā^h ^aid-na-šū-nu-šī-im-ma (12) ar-ḫi-iš ap-la-šū-nu-ti-ma (13) é.gal la ú-da-ab-ba-bu

“(8-10) Huzurumda tanzim edilen tahsis belgesine göre, (11) tarlaları onlara versinler. (12) Onların haklarını derhal versinler ki, (13) saraya (bir daha) şikâyet etmesinler.”

Kralın bu ve benzeri ikazları, arazi dağıtımı ile ilgili olan memurların bazı haksızlık ve yolsuzluklar yapabildiklerine bir işaret gibi görünmektedir.

Tarla dağıtımı konusunun kral ve ilgili yüksek rütbeli yöneticileri ne derece meşgul ettiğini göstermesi bakımından dikkate değer bulduğumuz TCL 7, no. 58 mektubundan da bahsetmek istiyoruz. Burada *Awil-Ninurta*

Šamaš-ħazir'e, bir hasırcı ve kardeşine tarla verilmesi için bir kaç kere yazdığını söyleyerek, tarlayı vermesi için onu uyarmaktadır:

(5) *aš-šum* ^m*A-pil-ir-ra a[d].k[id]* (6) *iš-ti-iš-šu ù ša-ni-šu* (7) *aš-tap-ra-ak-kum* (8) *a.šā^{lam} ú-ul ta-ad-di-iš-šum* (9) *bür.4 iku a.šā^{lam}* (10) *a-na A-pil-ir-ra ù [še]š-ni* (11) *i-di-in*

“(5) Hasırcı *April-Irra* hakkında, (6-7) sana bir veya iki defa yazdım. (8) (Fakat) tarlayı ona vermedin. (9) 4 *bür* tarlayı (10-11) *April-Irra* ve [kar]deşine ver.”

Bu ve benzeri ifâdeler, Eski Babil kralları arasında müstesna bir yeri bulunan *Ḫammurabi*'nin, halkının her türlü şikâyeti ile yakından ilgilendiğinin; eyaletlerdeki vali ve diğer yöneticilerin uygulama ve icraatlarını çok yakından tâkip ettiğinin açık örnekleridir.

Sonuç olarak, *Larsa* ve *Mari* gibi zamanının güçlü devletlerine de son vererek, hemen hemen bütün Mezopotamya'yı hâkimiyeti altına alan *Ḫammurabi*'nin bu başarısında kurduğu ve düzenli bir biçimde işlemesi için büyük çaba gösterdiği toprak idare sisteminin herhalde büyük bir payı vardı. Çünkü, kanunda isimleri en sık geçen timar sâhiplerinin askerî hizmetle yükümlü olmalarını da göz önünde tutarak, bu sistemin ekonomik olduğu kadar, askerî bir teşkilatlanma ile de ilgili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

KISALTMALAR

- AbB 4 : F.R.Kraus Altbabylonische Briefe in Umschrift und Übersetzung. Briefe aus dem Archive des Šamaš-ḫāzir in Paris und Oxford (TCL 7 und OECT 3). Leiden 1968.
- AHw : W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch. Wiesbaden.
- BB : A. Ungnad, Babylonische Briefe aus der Zeit der Ḫammurapi Dynastie (VAB 6). Leipzig 1914.
- BL 1 : G.R.Driver-J.C.Miles, The Babylonian Laws 1. Oxford 1952.
- CAD : The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
- CAH : The Cambridge Ancient History.
- DTCFD : Akara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. Ankara.
- ÉDB : É. Cuq, Études sur le droit babylonien, les lois assyriennes et les lois hittites. Paris 1929.
- HG : J. Friedrich, Die hethitischen Gesetze. Leiden 1959.
- HG 3 : J. Kohler-A. Ungnad, Übersetzte Urkunden, Erläuterungen. Leipzig 1909.
- NG 1,2 : A. Falkenstein, Die nesumerischen Gerichtsurkunden. München.
- OECT 3 : G.R.Driver, Letters of the First Babylonian Dynasty. Oxford 1924.
- RA : Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale. Paris.
- TCL : Musée du Louvre, Département des Antiquités Orientales, Textes Cuneiformes. Paris.